

Проф. Йежи ОСТАПЧУК, доктор на богословските науки, завежда катедрата „Свещено писание – Нов завет“ и е и. д. завеждащ катедра „Свещено писание – Стар завет“. От 2017 г. е декан на Богословския факултет в „Християнската богословска академия“ във Варшава, Полша. Автор е на две монографии и на над 80 научни публикации в областта на текстологията на евангелските ръкописни и старопечатни текстове. Член е на Асоциацията на полските библеисти и на Библейската комисия към Международния комитет на славистите, Варшава.

СТИХОМЕТРИЧНИ ДАННИ В СТАРОПЕЧАТНИТЕ БЪЛГАРСКИ ЕВАНГЕЛИЯ И ОТНОШЕНИЕТО ИМ КЪМ РЪКОПИСНАТА ТРАДИЦИЯ¹

Проф. д-р Йежи ОСТАПЧУК, Полша

От всичките III старопечатни кирилски богослужебни четириевангелия само девет² са отпечатани на църковнославянски език от среднобългарска редакция³. Всички те датират от XVI век. Първото от тях е издадено през 1512 г. в Търговище⁴. В последствие са осъществени следните издания на евангелия:

- две в Сибиу – през 1546 г. и 1551–1553 г.;
- три в Брашов⁵ през 1562, 1579 и 1583 г.;
- едно в Алба Юлия през 1579 г.;
- и две в Букурещ през 1582 г. и след 1582 г.

¹ Проучването е проведено в рамките на грант на Националния научен център № UMO-2022/47/B/HS1/00200 (Национален научен център, Полша).

² Не са оцелели две редакции на среднобългарското четириевангелие (Ostapczuk, Dzierżanowska 2023, 501).

³ Виж Ostapczuk, Dzierżanowska 2023, 473–478 (и цитираната там литература).

⁴ За изданието на евангелския текст от 1512 г. виж Miklas 1999.

⁵ Често се посочва, че двете издания от 1579 и 1583 г. са издадени в Шебеш (вж. Ostapczuk, Dzierżanowska 2023, 477–478 и цитираната там литература).

Основната част на четириевангелията са текстовете на четиримата евангелисти. Освен тях са включени и други малки текстове.

Предговорите и оглавленията предхождат всяко евангелие, а в края му се помещават няколко малки текста. Първият от тях маркира края на книгата, например: *конецъ еже отъ іwannа ст҃аго еѵ(г҃) лиа*. Вторият съдържа информация за времето на написването му, например: *еже отъ іwannа ст҃ое еѵ(г҃) лие издастъ са по лѣтѣхъ лѣв хѣа възнесе- сениа*, като понякога се посочва мястото на написването му, напр. *въ патмѣ островѣ*. В края на евангелията има и стихометрични данни (на гръцки *στίχοι*), които показват броя на записаните в тях стихове, т.е. обема на книгата.

Стихометрия

В среднобългарските ранни печатни четириевангелия

Стихометрични данни има в осем среднобългарски раннопечатни четириевангелия, в едно,⁶ запазено фрагментарно, те са изгубени.

Посоченият брой стихове в трите евангелия няма разминавания, т.е. в Евангелието от Матей – 2600⁷, Марк – 1600 и Йоан – 2300 стиха.

Само за Евангелието на Лука се посочва различен брой стихове:

– 2800 стиха (т.е. *двѣ тыщце и осем сътъ или ꙗѡѡ*), което се потвърждава от три среднобългарски издания (две от тях издадени през първата половина на XVI век и едно през 1583 г.),

или

– 2070 стиха (*двѣ тыщце и седемь десать*) – този брой е посочен в петте среднобългарски четириевангелия, издадени през втората половина на XVI век. (с изключение на изданието от 1583 г.)⁸.

⁶ От славяно-румънските четириевангелия, издадени през 1551–1553 г. в Сибиу, са оцелели само 117 листа, съдържащи текста на Евангелието от Матей от 4:17–27:55 (начало 4–113). Виж Гусева 2003: 25; Немировский 2011: 74. Издание на текста на четириевангелията от 1551–1553 г., виж у Петровичи 1971.

⁷ В четириевангелието от Сибиу от 1546 г. от стихометричните данни, отнасящи се до Евангелието от Матей, има само лексемата „стихове“ (т.е. *сх*).

⁸ Тази информация е представена в три сръбски и в преобладаващата част от източнославянските четириевангелия, с изключение на Лвовското, Вилнюското издание от 1644 г., Киевското издание от 1697 г. и 1712 г., които показват броя на главите и църковните начала (например за Евангелие от Матей в изда-

Посоченият по-горе брой стихове не се отнася до съвременното разделение на евангелските книги на стихове, което се появява в средата на XVI век и бързо се разпространява в западноевропейската традиция. В църковнославянската традиция това разделение се появява едва век по-късно. Московското издание на Четириевангелието от 1657 г. съобщава, че Евангелието от Марк съдържа 678 стиха (стиховъ хѣи), а не 1600, както е посочено в старопечатните евангелия, издадени преди 1635 г., включително осем среднобългарски.

Стихометричните данни в старопечатните литургични четириевангелия са наследени от ръкописни славянски източници, които от своя страна се връщат към гръцките ръкописни източници. В гръцката традиция практиката да се посочва броят на стиховете⁹ в края на книгите е засвидетелствана още от папури, датирани от II век. пр.н.е.¹⁰ Тези данни показват обема на произведенията и се използват за изчисляване на хонорара на преписвача и определяне на цената на книгите.¹¹

В стихометричните данни на среднобългарските ранни печатни евангелия числото 1000 е предадено с числената стойност на буквите или две съществителни, т.е.

– тысаца, което е засвидетелствано от повечето среднобългарски четириевангелия, както и от всички сръбски и източнославянски редакции от този тип,

– или хиляда, което се среща само в две среднобългарски издания от Брашов 1562 г. и Алба Юлия 1579 г.

Стихометрични данни

в църковнославянските ръкописни четириевангелия

Църковнославянските ръкописи потвърждават наличието на стихометрични данни още в източници от XII век. Такъв пример е Типографското евангелие № 1 от XII век (Trgr-1). В този паметник

нието на Авов от 1636 г. е посочено: *имать в севѣ главъ кѣи а зачалъ црковныхъ рси*). Трябва да се отбележи, че в московското издание от 1689 г. и изданието на Авов от 1743 г. няма стихометрични данни.

⁹ През IV в. общоприет е бил стихът, състоящ се от 16 срички. При средно 15–16 срички всеки стих е съдържал 34–38 букви (виж Brit 1882: 197; Harris 1893: 6–9; Lang 1999: 42–43).

¹⁰ Виж Harris 1893: 2–3.

¹¹ Brit 1882: 208; Харус 1893: 26–29; Lang 1999: 43–44; Battezzato 2009: 8.

броят на стиховете е посочен само за две книги – Евангелията на Матей и Лука – (евангелие Ѡ маѳеа. стихъ двѣ тыѣчи х̄ и евангелие Ѡ лоукы. стиховъ въ немъ три тыѣчѣ и деѳять сътъ), а за Евангелието на Марк – броят на така наречените обширни глави¹² (евангелие Ѡ марка. гла. м̄и). След Евангелието на Йоан стихометрията напълно отсъства.

Малкото оцелели глаголически извори могат само косвено да свидетелстват за по-ранното съществуване на стихометрията в славянските ръкописи. В Мариинското евангелие в края на Евангелието от Лука, след посочване на края на книгата ЭѲѲР.ѲМѲѲЭ ѲѲѲ ѲѲѲѲѲѲ (т.е. еванѳіе от лоукы)¹³ има лексемата ѲѲѲ ѲѲѲ (т.е. стихове), но без посочване на техния брой.

Проучването на стихометричните данни на кирилски ръкописи от различни редакции на църковнославянския език (датирани от XI до XVIII век) доказа, че:

– по отношение на Евангелието на Матей, огромното мнозинство от ръкописите посочват 2600 стиха и само два през XVI век. (Dcni-16 и BMSb-IV.2) се съобщава за наличието на 2300 стиха (двѣ тыѣчи и триста)

– относно Евангелието на Марк са посочени 1600 стиха, и то само в два ръкописа – от втората половина и от края на XV век. (Блск-136 и Тхм-16) – се съобщава – както и в случая с предходното евангелие – за присъствието на 2600 (двѣ тыѣчи и шестъ сотъ) и само в един паметник от втората четвърт на XVI век. (Nklc-56) се посочва като количество 1000 стиха (ѲѲ),

– във връзка с Евангелието на Лука обикновено се посочва наличието на 2800 стиха, но са засвидетелствани и други варианти, т.е.:

– 2000 (ѲѲ) в шест ръкописа от XVI век. (LIMu-17, WBNr-11808, Тхnr-415, Абан-14, Агад-25, Egor-735),

– 2008 (двѣ тыѣчи и ѳ) в един ръкопис от края на XIV век. (TrRc-6),

– 2070 (ѲѲѲ или ѲѲѲ) в трugesет и два ръкописа от XIV–XVIII век. (Knst, MDAk-138, Foli-21p, Pogd-20, Qvrt-1484, Gilf-12, KirB-28, WBNr-11806, NBKM-1360, TrRc-15, Gruj-210, WBNr-11811, Drag-1806,

¹² Ръкописната традиция на обширни глави е изследвана от L. Moszyński (виж Moszyński 1976: 25–26 и 77–121; 1990).

¹³ Така нареченият titulus finalis, указващ края на книгата, в дребния период е идентичен със заглавието на книгата (т.е. така нареченият titulus initialis).

LIMu-13, LIMu-2, LIMu-16, PecP-11, SANU-5, Szeh-13, BARm-460, LIMu-5, ChNB-081, NBKM-876, BrtL-37233, Egor-57, Egor-79, MSPC-178, NBKM-52, PrsK-C8206, PrsK-C8205, BeBP-121, Egor-138),

– 2080 стиха (двѣ тысащи и осмъ десѣтъ или ϣϣ̄) в два ръкописа от XV век. (Ostv-1 и Txnr-538),

– 2600 (ϣϣ̄ и χ̄) – както в случая с Евангелието от Матей – в един ръкопис от края на XVI век. (Egor-479),

– 2700 (двѣ тысащи и седмь соть или ϣϣ̄ и ψ̄) в един ръкопис от XV век. (Rumc-125) и нем от XVI век. (Pogd-132, SoCM-1524, Pogd-131, Arch-D32, Egor-50),

– 2900 (ϣϣ̄ ѿ) в един ръкопис от последната четвърт на XVI век. (VcrA-13),

– 3900 (три тысаща и девѣтъ сътъ) в един ръкопис от XII век. (Trgr-1),

– във връзка с Евангелието на Йоан обикновено се посочват 2300 стиха, но са регистрирани и други числа, т.е.

– 2000 стиха (ϣϣ̄) в два ръкописа от XVI век. (Undl-10 и WBNr-11811),

– 2100 стиха (двѣ тысащи и ста) в един ръкопис от 70-те години на XVII век. (BeBP-271),

– 2103 стиха (двѣ тысоуци и сто три) в един ръкопис от средата на XVI век. (Dcni-19),

– 2305 стиха (двѣ тысѣци и триста и ѳ̄) в един ръкопис от средата на XVI век. (Txnr-415),

– 2312 стиха (двѣ тысоуць и триста и два на десѣте) в един ръкопис от края на XIV – началото на XV век. (Rogz-136),

– 2320 стиха (ϣϣ̄ τ̄ κ̄) в един ръкопис от края на XV – началото на XVI век. (ЧНБ-124) и две от средата на XVI век. (Muzi-789 и Pogd-142),

– 9300 стиха (ϣ̄. тижѣцѣ и три ста.) В един ръкопис от 3-та четвърт на XVI век. (HAZU-IVd2).

Случаи на посочване на броя на евангелските стихове¹⁴ само в хиляди и пропускане на стотици (т.е. 1000 вместо 1600 (Марк), 2000 вместо 2800 (Лука) и 2000 вместо 2300 (Йоан) могат да се обяснят със случайното погрешно пропускане на буквата, обозначаваща стотици от страна на писачите¹⁵.

¹⁴ За пропускане на стотици гами в ръкописни източници виж Temchin 2011: III.

¹⁵ Такъв пример може да бъде Четириевангелието (Szeh-7) от средата на XVI век.

Съвпадението на броя на стиховете на едно евангелие с броя на стиховете на друго предходно евангелие може да се обясни с взаимното им влияние¹⁶, т.е. данните от Евангелието на Матей (2600 стиха) са повлияли на данните от Евангелието на Марк (което има 2600 стиха вместо 1600) и Евангелието на Лука (което има 2600 вместо 2800 стиха), или данните от Евангелието на Йоан върху са се отразили върху данните от Евангелието на Матей (което има 2300 вместо 2600 стиха).

Лошо запазените оригинали или грешките на преписвача¹⁷ също могат да допринесат за появата на несъответствия в стихометричните данни.

Липсата в оригинала на дясната половина на буквата „омега“, подобна в тази форма на буквата „ц“ (ц), може да бъде причината да се посочи наличието на 2900 (ϣϛц) стиха в Евангелието на Лука вместо 2800 (ϣϛω).

Изписването на буквата „онѣ“ (тясно или широко о) от преписвача вместо „омега“ (ω), възникнало поради липсата на разграничение между буквите „онѣ“ и „омега“, в доста ранен период довежда до промяна в броя на стиховете в Евангелието на Лука от 2800 (ϣϛω) на 2070 (ϣϛо).

Появата на информация за 2080 стиха в Евангелието на Лука може да се свърже с използването на оригинал, който показва наличието на 2070 стиха (стихъ двѣ тысащи и седьмъ десатъ). Тъй като Евангелието от Лука се характеризира с 2800 стиха, е напълно възможно числото „седем“, използвано за обозначаване на стотици, да е заменено с „осем“ (седьмъ десатъ => осмъ десатъ), което по-късно започва да се предава в сродни ръкописи като ϣϛп.

Сведението за 2008 стиха в Евангелието на Лука може да е възникнало като резултат от пропускането на числото „сто“

в която първоначално са посочени 1000 стиха за Евангелието на Марк (стих ϣλ), но по-късно 600 (т.е. χ̄) са добавени в полетата, за да получите правилния брой стихове, т.е. 1600.

¹⁶ Като пример за такова влияние може да се посочи послесловът към Евангелието от Марк в ръкописното четириевангелие MPDA-209753: стихът, с който са въведени всички данни (годината на публикуване (след възнесението на Исус Христос) и броят на стиховете), е в съответствие с второто евангелие, но вместо евангелист Марк, книжовникът посочва Матей.

¹⁷ В описанията на ръкописи и каталози понякога се посочват преписвачески грешки, например Ясиновска 1996: 13 (№ 20).

(стихъ двѣ тысащи и ѿ сътъ => стихъ двѣ тысащи і ѿ).

Сведението за 2100 стиха в Евангелието на Йоан може да възникне поради пропускането на числото „три“ (стиховъ двѣ тысащи и три ста => стиховъ двѣ тысащи и ста) и броя на 2103 стиха в същата евангелска книга може да се свърже с пренареждането на единици и стотици (триста => сто три).

Числото от 9300 стиха в Евангелието на Йоан възниква вероятно поради погрешно четене на числото „две хиляди“, написано с буквите (ϣϛ => ϣϞ).

В гръцката ръкописна традиция стихометричните данни също варират, дори в по-голяма степен. Броят на стиховете, според стихометричните данни, в четирите евангелия варира в диапазона¹⁸:

- в Евангелието на Матей от 1474 до 3397 г. (м.е. 1474, 2400, 2484, 2500, 2554, 2560, 2600, 2700, 2860 или 3397 г.),
- на Марк – от 1020 до 1829 (м.е. 1020, 1506, 1550, 1590, 1600, 1616, 1700 или 1829),
- на Лука – от 2606 до 3827 (м.е. 2606, 2676, 2740, 2750, 2760, 2800 или 3827),
- и на Йоан – от 1300 до 2300 (м.е. 1300, 1930, 2010, 2024, 2210 или 2300).

Опитът с разделянето на гръцкия евангелски текст от различни печатни издания на 16-срични стихове дава, в допълнение към гореспоменатите, следните стихометрични резултати¹⁹:

- за Евангелието на Матей: 2397, 2433, 2456, 2492, 2595, 2597, 2619 и 2658 стихове,
- за Евангелието на Марк: 1494, 1511, 1592 и 1611 стиха,
- за Евангелието на Лука: 2551, 2591, 2720 и 2764 стиха,
- за Евангелието на Йоан: 1948, 1903, 2029 и 2077 стиха.

Други несъответствия в стихометричните данни, открити в ръкописните кирилски четириевангелия, могат да се обяснят с влиянието на гръцката традиция, в която броят на стиховете понякога е бил закръглен до стотици.

По този начин наличието на 3900 стиха в Евангелието на Лука, както се доказва от Типографското евангелие № 1 (Trgr-1)

¹⁸ Харис 1893: 49–50

¹⁹ Харис 1893: 50–51

от XII век, може да е резултат от закръгляване на броя от 3827 стиха, потвърдени в гръцките ръкописи. Ако това предположение е вярно, тогава указанието в други източници за наличието на 2700 стиха в същото евангелие може да се обясни чрез закръгляване на следните числа 2676, 2740, 2750 или дори 2760 до 2700.

Малко вероятно е посочването на 2700 стиха в Евангелието на Лука да се обясни с влиянието на гревната църковнославянска традиция, датираща от периода преди Св. св. Кирил и Методий, т.е. чрез смесване на числовата стойност на буквата „отъ“, която в глаголическата традиция означава числото 700 (ϕ), а в кирилската традиция числото 800 (Ѡ)²⁰. Въз основа на славянската традиция е по-вероятно небрежно написана или лошо четлива буква „отъ“ (Ѡ) да бъде прочетена обозначаващи числото 800, като „psi“ (Ψ) с числена стойност 700.

Наличието в петте кирилски ръкописни четириевангелия на указания за 2305, 2313 или 2320 стиха в Евангелието на Йоан може да се обясни с влиянието на гръцки ръкописни източници, в които стихометричните данни не са закръглени. Въпреки това връзката на необичайния брой стихове в тези паметници с гръцките извори предстои да бъде доказана.

Стихометрията

в старопечатните среднобългарски четириевангелия и връзката ѝ с ръкописната традиция

Всички стихометрични данни, присъстващи в среднобългарските ранни печатни издания на четириевангелия, с изключение на две несъответствия, се потвърждават в ръкописната църковнославянска традиция, която е техният първоизточник.

От всички споменати по-горе разночетения в стихометричните данни, идентифицирани при изследването на повече от 300 ръкописни църковнославянски четириевангелия от различните редакции на църковнославянския език и датирани от XI до XVIII век,

²⁰ Числените стойности на буквите в кирилицата и глаголицата за 1, 10 и повечето стотици са еднакви, за единици и десетици има несъответствия, което е причина за много грешки при преписване на глаголически паметници на кирилица. Виж Vaillant 1952: 30; Schenker 1995: 170; Иванова 2008: 25–30; Chrisomalis 2010: 178–182; Юнг 2013: 115–116; Matiesen 2014: 190–196.

само две са възприети в печатните среднобългарски²¹ издания на евангелието. Първото се отнася до броя на стиховете в Евангелието на Лука, т.е. 2070, а не 2800, а второто е свързано с използването на съществителното „хилиад“ (хилиада) в стихометрията на Евангелието от Марк. Тези две текстологични несъответствия в стихометричните данни свидетелстват косвено за източниците, с които са разполагали румънските издатели от втората половина на XVI в., публикували среднобългарските старопечатни четириевангелия.

Промяната от „омега“ (w) на „онъ“ (o), за разлика от второто несъответствие²², което се счита за съществено, може да е станала случайно²³ още по времето, когато печатарят е подготвял текста за печат.

Присъствието на съществителното „хилиада“ на мястото на думата „тысяча“ в стихометричните данни е потвърдено в четири от повече от 300 изследвани ръкописни четириевангелия. В три от тях това несъответствие се разкрива в стихометрията на Евангелието на Марк, тоест в:

- NBKM-858 – ръкопис от първата половина на XVI век, сръбска редакция,
- VARm-634 – ръкопис от 1582 г. от Трансилвания²⁴, среднобългарска редакция,
- NBKM-47 – ръкопис от XVI век, среднобългарска редакция и влашки произход²⁵,

²¹ Те не са потвърдени от данни от източнославянските ранни четириевангелия, публикувани в Москва, Вилнюс, Львов, Киев и Почаев. За източнославянските евангелски издания виж Ostarczuk, Dzierżanowska 2023: 474–500.

²² Промяната на лексемата „chiliad“ на „thousands“, като по-популярна и честна, може да се счита за по-вероятна от замяната на „thousands“ с „chiliads“.

²³ Повечето ръкописни четириевангелия, посочващи 2070 стиха в Евангелието от Лука, принадлежат към източнославянската редакция (Knst, MDAk-138, Foli-21p, Qvrt-1484, KirB-28, WBNr-11806, TrRc-15, WBNr-11811, LIMu-13, Pogd-20, LIMu-2, LIMu-16, Szeh-13, VARm-460, ChNB-081, LIMu-5, BrtL-37233, Egor-79, PrsK-C8206, PrsK-C8205 и Egor-138), три сръбски (Груй-210, САНУ-5, БеБП-121), три отразяват среднобългарската редакция (Гулф-12, NBKM-1360 (?), NBKM-876). Пет ръкописа се счита, че са с влашки или молдовски произход (Драг-1806, ПечП-11, Егор-57, MSPC-178, NBKM-52).

²⁴ Панаитеску, Замфира 2018: 40–41 (№ 634).

²⁵ Цонев 1910: 41 (№ 47).

и в един, тоест във Фоли-581 – сръбската редакция от втората половина на XV век – в стихометрията на Евангелието от Йоан (стих двѣ хиляде и триста).

Такова необичайно съвпадение може да подсказва връзка между двете среднобългарски ръкописни евангелия и ранните печатни издания от Брашов 1562 г. и Алба Юлия 1579 г., което трябва да бъде потвърдено от по-нататъшни текстологически изследвания.

Заклучение

Стихометричните данни в църковнославянските ръкописни и старопечатни четириевангелия заслужават вниманието на изследователите, въпреки факта, че в този тип книги те са най-малките самостоятелни текстови единици. Те свидетелстват за жива, подложена на промяна и периодична реинтерпретация както в ръкописната, така и в старопечатната практика кирилска традиция.

Стихометричните данни, произхождащи от гръцката традиция, които не съответстват на славянските ръкописни реалности, са били последователно възпроизведени в продължение на няколко века. Преобладаващата част от стихометричните несъответствия, идентифицирани в изследваните ръкописни четириевангелия, датират от XVI век. Това показва началото на неразбирането на същността на стихометрията от писачите, което води до преосмисляне на стихометричните данни и окончателното им изчезване²⁶ от някои евангелия, което се потвърждава от всички издания, отпечатани в Лвов (в случая и от четирите евангелия) и в Москва от 1657 г. (само от евангелията на Матей и Марк).

Изследването на най-малките независими текстови единици може да предостави интересни и неизвестни досега факти, например да ни позволи да изясним обстоятелствата на работата на писачите или предварително да ни насочи към текстологично свързани ръкописни и ранни печатни източници.

²⁶ Смята се, че системата за поставяне на стихометрични данни в края на книгите, съществувала две хилядолетия в гръцката традиция, е изчезнала с падането на Византия и изобретяването на печата (Lang 2014).

БИБЛІОГРАФІЯ

- Battezzato 2009 Battezzato, L. *Techniques of reading and textual layout in ancient Greek texts*. – The Cambridge Classical Journal (New Series), 55 (2009), p. 1–23.
- Brit 1882 Brit, T. *Das antike Buchwesen*. Berlin, 1882.
- Chrisomalis 2010
Chrisomalis, S. *Numerical Notation: A Comparative history*. Cambridge, 2010.
- Harris 1893 Harris, R. *Stichometry*. London, 1893.
- Lang 1999 Lang, F. G. *Schreiben nach mass. zur Stichometrie in der Antike Literatur*. – *Novum Testamentum* 41 (1999), p. 40–57.
- Lang 2014 Lang, F.G. 2014. *Stichometry as a Useful Tool in Reconstructing the Original Dispositions*. Доклад, прочитаний на International SBL-Meeting, Vienna, 6–10 July, 2024, Seminar: Methods in New Testament Studies. <http://www.stichometrie.de/pdf/Stichometry-2014.pdf> (дата обращения: 01.12.2023).
- Jung 2013 Jung, M. *On the Origin of the Glagolitic Alphabet*. – *Scripta* 5 (September 2013), p. 105–130.
- Mathiesen 2014 Mathiesen, R. *A new reconstruction of the original Glagolitic alphabet*. – In: Michael S.F., Birnbaum D.J., Vakareliyska S.M. (eds.). *Philology Broad and Deep: In Memoriam Horace G. Lunt*. Bloomington (*Slavica*, 2014), 2014, p. 187–213.
- Milas 1999 Miklas, H. *Das Tetraevangelium des Makarije aus dem Jahre 1512. Der erste kirchenslavische Evangeliendruck. Faksimile-Ausgabe (=Biblia Slavica, Serie IV: Südslavische Bibeln, Band 1)*. Paderborn–München–Wien–Zürich, 1999.
- Moszyński 1976 Moszyński, L. *Kanony Euzebiusza w glagolskim rękopisie Kodeksu Zografskiego*. – *Slovo*, 25–26 (1976), p. 77–121.
- Moszyński 1990 Moszyński, L. *Cerkiewnosłowiańskie tytuły ewangelijne (Prace Slawistyczne 90)*. Warszawa, 1990.
- Ostapczuk, Dzierżanowska 2023
Ostapczuk, J., Dzierżanowska, B., *Early Printed Editions of Cyrillic Liturgical Tetraevangelia. A Catalogue*. – *Rocznik Teologiczny*, 65, № 3 (2023), p. 465–514.
- Panaitecu, Zamfira 2018
Panaitecu, P.P., Zamfira, M. *Catalogul manuscriselor Slavo-Române și Slavone din Biblioteca Academiei Române*. Vol. III, Partea I-a. București, 2018.
- Petrovici 1971 Petrovici, E. *Evangheliarul Slavo-Român de la Sibiu 1551–1553*. București, 1971.
- Schenker 1995 Schenker, A. *The dawn of Slavic*, New Haven/London: Yale University press, 1995.
- Ваїан 1952 Ваїан, А. *Руководство по старославянскому языку*. Москва. 1952. [Vaian A., *Rukovodstvo po staroslavjanskomu yazyku*. Moskva, 1952]
- Гусева 2003 Гусева, А.А. *Издания кирилловского шрифта второй половины XVI века. Сводный каталог*. Москва, 2003 [Guseva, A. A. *Izdaniya kirillovskogo shrifta vtoroy poloviny XVI veka. Svodnyy katalog*. Moskva, 2003].
- Иванова 2008 Иванова Т. А. *Старославянский язык*. Санкт-Петербург, 2008. [Ivanova T.A., *Staroslavianskiy yazyk*. Sankt Peterburg, 2008]

Немировский 2011 Немировский, Е. Л. *Славянские издания кирилловского (церковнославянского) шрифта 1491–2000. Инвентарь сохранившихся экземпляров и указатель литературы*. Т. 2. Кн. 1: 1551–1592. Москва, 2011 [Nemirovskiy, E. L. *Slavyanskiye izdaniya kirillovskogo (tserkovnoslavyanskogo) shrifta 1491–2000. Inventar' sohranivshihsvya ekzempliarov i ukazatel' literatury*. Т. 2. Кн. 1: 1551–1592. Moskva, 2011].

Темчин 2011 Темчин, С. Ю. *Послесловие к четъму Апостолу 1183 года монаха Исаяи в супрасльском списке Матвея Десятого 1502–1507 годов*. – *Krakovsko-Wileńskie Studia Slawistyczne* 6 (2011), p. 103–136. [Temchin, S. Ju. *Posleslovie k chetemu Apostolu 1883 goda moaha Isaii*

v supraslskom spiske Matveya Desyatogo 1502–1507 godov. *Krakovsko-Wileńskie Studia Slawistyczne* 6 (2011), p. 103–136]

Цоневъ 1910 Цоневъ, Б. *Опись на рукописите и старопечатните книги на Народната Библиотека в София*, София, 1910. [Conev B., *Opis na rukopisite i staropечатnite knigi na Narodnata Biblioteka v Sofia, Sofiya* 1910]

Ясиновська 1996 Ясиновська, О. *Каталог кириличних рукописних Евангелій XV–XVIII століть зі збірки Львівського історичного музею*. Львів, 1996 [Yasinovska O. *Katalog kirilichnih rukopisnih Evangelij XV–XVIII stolit zi zbirki Lvivskogo istorichnogo muzeju*. Lviv 1996]

ЦИТИРАНИ РЪКОПИСНИ ЧЕТИРИЕВАНГЕЛИЯ

Aban-14 – Научен архив на Българската академия на науките, София, № 14, XVI в.

Arad-25 – Библиотека на Арадската архиепископия, Арад (Румъния), № 25, XVI в.

Arch-D32 – Библиотека на Руската академия на науките, Санкт-Петербург, Архангелска сбирка, № D32, ок. 1540–1550 г.

BARm-460 – Библиотека на Румънската академия на науките, Букурещ, № 460, XVI в.

BARm-634 – Библиотека на Румънската академия на науките, Букурещ, № 634, 1582 г.

VsrA-13 – Музей на румънското изкуство, Букурещ, № 13, посл. четв. на XVI в.

BeBP-121 – Библиотека на Сръбската патриаршия, № 121, XVII в.

BeBP-271 – Библиотека на Сръбската патриаршия, № 271, 1679 г.

Blsk-136 – Руска Държавна библиотека, Москва, сбирка на Т.Ф. Болшаков, № 136, вт. пол. на XV в.

BMSb-IV.2 – Библиотека „Матица сръбска“, Нови Сад, IV.2, XVI в.

BrtL-37233 – Британска библиотека, Лондон, add. 37233, XVI в.

ChNB-081 – Харковска държавна научна библиотека, Харков, № 819081, 1567 г.

ChNB-124 – Харковска държавна научна библиотека, Харков, № 819124, кр. на XV-нач. на XVI в.

Dcpi-16 – Библиотека на манастира Високи Дечани, № 16, 1572/1573 г.

- Dcni-19 – Библиотека на манастира Високи Дечани, № 19, 50-те год. на XVI в.
- Drag-1806 – Библиотека на манастира Драгомирна в Румъния, № 1806, първа пол. на XVI в.
- Egor-50 – Руска Държавна библиотека, Москва, сбирка Е. Е. Егоров, № 50, XVI в.
- Egor-57 – Руска държавна библиотека, Москва, сбирка Е. Е. Егоров, № 57, XVI в.
- Egor-79 – Руска Държавна библиотека, Москва, сбирка Е. Е. Егоров, № 79, XVI в.
- Egor-138 – Руска Държавна библиотека, Москва, сбирка Е. Е. Егоров, № 138, XVIII в.
- Egor-479 – Руска Държавна библиотека, Москва, сбирка Е. Е. Егоров, № 479, кр. на XVI в.
- Egor-735 – Руска Държавна библиотека, Москва, сбирка Е. Е. Егоров, № 735, XVI в.
- Foli-21p – Руска Национална библиотека, Санкт Петербург, F.n.I. 21, ок. 1400 г.
- Foli-581 – Руска Национална библиотека, Санкт Петербург, F.I. 581, вт. пол. на XV в.
- Gilf-12 – Руска Национална библиотека, Санкт Петербург, сбирка Гилфердинг, № 12, XV в.
- Gruj-210 – Музей на Сръбската православна църква, Белград, сбирка Р. М. Груич, № 210, 1534 г.
- HAZU-IVd2 – Хърватска академия на науките и изкуствата, Загреб, № IV d 2, тр. четв. на XVI в.
- Knst-742 – Държавен исторически музей (ГИМ), Москва, Синодална сбирка, № 742, 1382–1383 г.
- KirB-28 – Руска Национална библиотека, Санкт Петербург, сбирка на Кирило-Белозерския манастир, № 28/33 нач. на XVI в.
- LIMu-2 – Лвовски исторически музей (Лвов, Украйна), №2, ср. на XVI в.
- LIMu-5 – Лвовски исторически музей (Лвов, Украйна), №5, 1654 г.
- LIMu-13 – Лвовски исторически музей (Лвов, Украйна), №13, първа пол. на XVI в.
- LIMu-16 – Лвовски исторически музей (Лвов, Украйна), №16, ср. на XVI в.
- LIMu-17 – Лвовски исторически музей (Лвов, Украйна), №17, вт. четв. на XVI в.
- MDAk-138 – Руска Държавна библиотека, Москва, сбирка на Московската духовна академия, № 138, кр. на XIV(?) – нач. на XV в.
- MPDA-209753 – Библиотека на Московската духовна академия, Сергиев Посад, (Москва), № 209753, ср. на XVI в.
- MSPC-178 – Музей на Сръбската православна църква, Белград, № 178, XVI в.
- Muzi-789 – Руска Държавна библиотека, Москва, Ф. 178, № 789, ср. на XVI в.
- NBKM-47 – Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, София, № 47, XVI в.
- NBKM-52 – Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, София, № 52, XVI в.
- NBKM-858 – Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, София, № 858, първа пол. на XVI в.
- NBKM-876 – Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, София, № 876, 1595 г.
- NBKM-1360 – Национална библиоте-

- ка „Св. св. Кирил и Методий“, София, № 1360, 1530–1550 г.
- Nklc-56 – Библиотека на манастира Николаяц, Биело поле, (Черна гора), № 56, вт. четв. на XVI в.
- Ostv-1 – Руска Национална библиотека, Санкт Петербург, О.п.І, първа пол. на XV в.
- РесР-11 – Библиотека на манастира на Печка патрирашия, № 11, XVI в.
- Pogd-20 – Руска Национална библиотека, Санкт Петербург, сбирка на М. П. Погодин, № 20, първа пол. на XV в.
- Pogd-131 – Руска Национална библиотека, Санкт Петербург, сбирка на М. П. Погодин, № 131, първа пол. на XVI в. (1530?)
- Pogd-132 – Руска Национална библиотека, Санкт Петербург, сбирка на М. П. Погодин, № 132, 1509 г.
- Pogd-142 – Руска Национална библиотека, Санкт Петербург, сбирка на М. П. Погодин, № 142, 1544 г.
- PrsK-C8205 – Държавна научна библиотека, Прешов (Словакия), № С8205, 1621 г.
- PrsK-C8206 – Държавна научна библиотека, Прешов (Словакия), № С8206, XVI в.
- Qvrt-1484 – Руска Национална библиотека, Санкт Петербург, № Q. I. 1484, 1455 г.
- Rogz-136 – Руска Държавна библиотека, сбирка Рогожко гробище, № 136, кр. на XIV(?) – нач. на XV в.
- Rumc-125 – Руска Държавна библиотека, сбирка Н. П. Румянцев, № 125, XV в.
- SANU-5 – Архив на Сръбската академия на науките и изкуствата, Белград, № 5, XVI в.
- SoCM-1524 – Църковен исторически и архивен институт, София, № 1524, 1534 г.
- Szeh-7 – Национална библиотека „Сечени“, Будапеща, Fol. Eccl. Slav 7, XVI в.
- Szeh-13 – Национална библиотека „Сечени“, Будапеща, Fol. Eccl. Slav 13, XVI в.
- Tkhm-16 – Държавна библиотека на Сибирското отделение на Руската академия на науките, сбирка Н. С. Тихонрабов, № 16, кр. на XV в.
- Trgr-1 – Руски Държавен архив за гревни актове (РГАДА), сбирка на Синодалната типография, № 1, XII в.
- TrRc-6 – Руска Държавна библиотека, Москва, Сбирка на Троицко-Сергиевата лавра, № 6, 1399 г.
- TrRc-15 – Руска Държавна библиотека, Москва, Сбирка на Троицко-Сергиевата лавра, № 15, 1531 г.
- Txnr-415 – Руска Държавна библиотека, Москва, сбирка Н. С. Тихонрабов, № 415, 1547 г.
- Txnr-538 – Руска Държавна библиотека, Москва, сбирка Н. С. Тихонрабов, № 538, вт. пол. на XV в.
- Undl-10 – Руска Държавна библиотека, Москва, сбирка В. М. Унголски, № 10, първа четв. на XVI в.
- WBNr-11806 – Национална библиотека, Варшава, № 11806, III, първа четв. на XVI в.
- WBNr-11808 – Национална библиотека, Варшава, № 11808, III, вт. четв. на XVI в.
- WBNr-11811 – Национална библиотека, Варшава, № 11811, III, вт. четв. на XVI в. (1548 г.)

идентичност ИДЕНТИЧНОСТ

ВТОРИ МЕЖДУНАРОДЕН ФОРУМ ЗА КИРИЛИЦАТА

27–28 юни 2024 г.

София и Пловдив

АДМИНИСТРАЦИЯ
НА ПРЕЗИДЕНТА НА РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ
София, бул. „Дондуков“ 2
priemna@president.bg

МИНИСТЕРСТВО НА ОБРАЗОВАНИЕТО И НАУКАТА
София, бул. „Дондуков“ 2А
priemna@mon.bg

НАЦИОНАЛНА НАУЧНА ПРОГРАМА
„РАЗВИТИЕ И УТВЪРЖДАВАНЕ
НА БЪЛГАРИСТИКАТА В ЧУЖБИНА“

АЗБУКА, ЕЗИК, ИДЕНТИЧНОСТ
ВТОРИ МЕЖДУНАРОДЕН ФОРУМ ЗА КИРИЛИЦАТА

Б ъ л г а р с к а
Първо издание

Научни редактори:
проф. *Вася Велинова* и проф. *Красимир Станчев*
Редактор: *Милена Димитрова*
Коректор: *Надежда Петкова*
Дизайн: *Александра Гогова*

Предпечат – Студио АРС МММ
Типография – © ВИОЛ,
авторски шрифт на художниците
Васил и Олга Йончеви

Формат – 1/16 от 70x100 см
Обрязан формат – 163x235 mm
Обем – 316 страници
Тираж – 500 броя

Печат – ЕА Плевен
ISBN 978-954-2950-62-2

Всички права запазени.
Не е разрешено публикуването на части от изданието под каквато и да е форма –
електронна, механична, фотокопирна, презапис или по друг начин – без писменото
разрешение от носителите на авторските права.

СЪДЪРЖАНИЕ

ПОЗДРАВЛЕНИЯ

Румен РАДЕВ
Президент на Република България
СЛОВОТО НИ УЧИ НА ДОБРО И ЗЛО,
ФОРМИРА НАШИЯ ЛИЧЕН И КОЛЕКТИВЕН КОМПАС

Проф. д-р свещеноикonom Иван ИВАНОВ
Българска православна църква
СЛОВОТО Е ДАР И ПЪТ КЪМ БОЖЕСТВЕНИТЕ ИСТИНИ

Проф. д-р Галин ЦОКОВ
Министър на образованието и науката
ЗАСИЛЕН ИНТЕРЕС КЪМ ИЗУЧАВАНЕТО
НА БЛАГОЗВУЧНИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

ВСТЪПИТЕЛНО СЛОВО

Илияна ЙОТОВА
Вицепрезидент на Република България
ЧЕТЕМ НАСЛЕДСТВОТО ОТ МИНАЛОТО
И ТЪРСИМ МЯСТОТО НА ИДЕНТИЧНОСТТА
В ГЛОБАЛИЗАЦИЯТА

ПЛЕНАРНИ ДОКЛАДИ

Проф. д.ф.н Анна-Мария ТОТОМАНОВА, България
ЕЗИК И ИДЕНТИЧНОСТ / 42

Доц. д-р Десислава НАЙДЕНОВА, България
КИРИЛ И МЕТОДИЙ. ОБРАЗ. ПАМЕТ. ИДЕНТИЧНОСТ / 52

Доц. д-р Марко СКАРПА, Италия
КНИЖНИНАТА И КУЛТУРНИЯТ РАЗЦВЕТ
ПРЕЗ ВТОРОТО БЪЛГАРСКО ЦАРСТВО / 58

Д-р Николаос МЕРДЗИМЕКИС, Гърция
КТИТОРСКИ НАДПИС НА КИРИЛИЦА ОТ 1758 г.
ВЪРХУ ЮЖНОТО КРИЛО НА ЗОГРАФСКИЯ МАНАСТИР / 66

Доц. г-р Антоанета ГРАНБЕРГ, Швеция
ТЕКСТОВИ ГРАФИТИ
ОТ СКАЛНИЯ МОНАСТИР В МУРФАТЛАР / 74

ДОКЛАДИ

Проф. г-р Сърджан ПИРИВАТРИЧ, Сърбия
СВЕТСКАТА ВЛАСТ И КУЛТУРНАТА ПОЛИТИКА
ЗА АЗБУКАТА И ЕЗИКА: ВИЗАНТИЙСКИ ИМПЕРАТОРИ,
БЪЛГАРСКИ И СРЪБСКИ КНЯЗЕ
(от средата на IX до средата на X век) / 88

Доц. г-р Бони ПЕТРУНОВА, България
ДВА ВЪЗПОМИНАТЕЛНИ НАДПИСА
ОТ ЕЗИЧЕСКА БЪЛГАРИЯ / 96

Доц. г-р Даниел ЦИЙМАН, Австрия
ПЕРИОДЪТ НА СЪЖИТЕЛСТВО
НА ГЛАГОЛИЦАТА И КИРИЛИЦАТА
В ПЪРВОТО БЪЛГАРСКО ЦАРСТВО / 104

Проф. г-р Алесандро Мария БРУНИ, Италия
КИРИЛИЦАТА И ТЕКСТОВАТА ТРАНСМИСИЯ
НА СТАРОБЪЛГАРСКИТЕ ПРЕВОДИ / 114

Проф. г-р Йежи ОСТАПЧУК, Полша
СТИХОМЕТРИЧНИ ДАННИ
В СТАРОПЕЧАТНИТЕ БЪЛГАРСКИ ЕВАНГЕЛИЯ
И ОТНОШЕНИЕТО ИМ КЪМ РЪКОПИСНАТА ТРАДИЦИЯ / 124

Проф. г-р Емир О. ФИЛИПОВИЧ, Босна и Херцеговина
НЯКОИ БЕЛЕЖКИ ЗА КИРИЛИЦАТА
КАТО РАЗПОЗНАВАЕМ МАРКЕР ЗА ИДЕНТИЧНОСТТА
В СРЕДНОВЕКОВНА БОСНА / 140

Д-р Вига ВУКОЈА, Хърватия
КИРИЛИЦАТА В ХЪРВАТСКАТА ПИСМЕНА КУЛТУРА
ОТ X ДО XX ВЕК / 154

Д-р Мария ЛИТИНА, Гърция
АСПЕКТИ ОТ ИСТОРИЯТА НА БЪЛГАРСКАТА
ДЕВИЧЕСКА ГИМНАЗИЯ В СОЛУН (1881–1913) / 162

Д.и.н Иван ДУМИНИКА, Молдова
ДВИЖЕНИЕ НА ДУХОВЕНСТВОТО
ЗА СЪХРАНЯВАНЕ НА БЪЛГАРСКАТА ИДЕНТИЧНОСТ
СРЕД БЪЛГАРИТЕ В БЕСАРАБИЯ ПРЕЗ XIX ВЕК / 174

Проф. г-р Димитър ПОПОВ, проф. г-р Велка ПОПОВА,
доц. г-р Иво БРАТАНОВ, България
ЕНИГМАТИКА НА БЪЛГАРСКОТО СЛОВО:
КОД, ЗАКЛИНАНИЯ, САМОПОЗНАНИЕ / 192

Доц. г-р Елка ТРАЙКОВА, България
БЪЛГАРСКАТА КУЛТУРНА ИДЕНТИЧНОСТ
ПРЕЗ XX ВЕК МЕЖДУ РОДНО И ЧУЖДО / 202

Доц. г-р Елена ГЕТОВА, България
БЪЛГАРСКАТА ВЪЗРОЖДЕНСКА ЖУРНАЛИСТИКА:
ЕЗИЦИ И ИДЕНТИЧНОСТ / 212
(Изследване на гвезични издания от епохата на Възраждането)

Проф. г-р Ценка ИВАНОВА, България
ЦИВИЛИЗАЦИОННОТО НАСЛЕДСТВО НА КИРИЛИЦАТА
В СЪВРЕМЕННИЯ КОНТЕКСТ НА КОМУНИКАЦИИТЕ –
МЕЖДУКУЛТУРНИ, ПОЛИТИЧЕСКИ, ОБРАЗОВАТЕЛНИ
И ДРУГИ АСПЕКТИ / 222

Доц. г-р Лъчезар ПЕРЧЕКЛИЙСКИ, България
КИРИЛИЦАТА – ЦИВИЛИЗАЦИОННИЯТ ИЗБОР
НА ВРЕМЕТО / 238

Проф. г.ф.н Магдалена КОСТОВА–ПАНАЙОТОВА, България
ИДЕНТИЧНОСТТА КАТО ПРЕБИВАВАНЕ В ЕЗИКА / 246

Зорница ГОГАН, Ирландия
ТЕНДЕНЦИИ И УСПЕШНИ ПРАКТИКИ
В ОБУЧЕНИЕТО В БЪЛГАРСКИ СЪБОТНО-НЕДЕЛНИ
УЧИЛИЩА В ЧУЖБИНА / 252

Проф. г.н.к Мария ШНИТЕР,
доц. г-р Адриана ЛЮБЕНОВА, България
МАЙЧИНИЯТ ЕЗИК КАТО ФАКТОР
В ИЗГРАЖДАНЕТО НА ИДЕНТИЧНОСТ
СРЕД БЪЛГАРСКИТЕ ОБЩНОСТИ В ЧУЖБИНА / 258

Проф. д-р Веселка ЖЕЛЯЗКОВА, България
РОЛЯТА НА КИРИЛО-МЕТОДИЕВОТО ДЕЛО
ЗА ОПАЗВАНЕТО НА ЕЗИКА И ИДЕНТИЧНОСТТА
НА БЪЛГАРИТЕ В СЕВЕРНА АМЕРИКА
ПРЕЗ ПЪРВАТА ПОЛОВИНА НА ХХ ВЕК / 268

Д-р Миглена МИХАЙЛОВА-ПАЛАНСКА, Словакия
БЪЛГАРСКИ ЕЗИК ЗА СЛОВАЦИ / 274

Доц. д-р Васил КОНДОВ, Молдова
ОТНОВО КЪМ ВЪПРОСА ЗА ПРОИЗХОДА
НА НЯКОИ ФАМИЛНИ ИМЕНА У БЪЛГАРИТЕ
ОТ ГРАД ТАРАКЛИЯ В РЕПУБЛИКА МОЛДОВА / 280

Доц. д-р Мила МАЕВА, България
НАЦИОНАЛНА ИДЕНТИЧНОСТ НА
БЪЛГАРСКИ ГРАЖДАНИ, ЖИВЕЕЩИ ЗАД ГРАНИЦА,
В ПЕРИОДА СЛЕД 1990 ГОДИНА / 288

ПОСЛЕСЛОВ

Вместо прюпуска / 301

Александра ГОГОВА, България
СЪВРЕМЕННАТА БЪЛГАРСКА КИРИЛСКА АЗБУКА
В КОНТЕКСТА НА ИДЕНТИТЕТА И ИНТЕГРИТЕТА Й
В ЕВРОПЕЙСКОТО КУЛТУРНО ПРОСТРАНСТВО / 302

Проф. д-р Красимир СТАНЧЕВ, Италия
„И НИЙ СМЕ ДАЛИ НЕЩО НА СВЕТАТ“...
НО МОЖЕМ ОЩЕ! / 312